

Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw

Maarten Prak

TSEG 22 (1): 63–74

DOI: 10.52024/mfv2b414

Abstract

The contribution frames Marjolein 't Hart's latest book in the context of her earlier work, which has fundamentally altered our understanding of the Dutch Golden Age through a revision of the effectiveness of the federal state. This is followed by a critical reflection on her latest work, praising its inclusiveness, but casting doubt on the claim that prosperity in the West of the Dutch Republic came at the expense of the populations living in the East.

Marjolein 't Hart heeft een prikkelend boek geschreven over de Republiek in de zeventiende eeuw.¹ De prikkeling begint al op het omslag met de woorden 'inclusief' en 'Gouden Eeuw'. De combinatie is zelf ook weer prikkelend, omdat veel mensen die het woord 'inclusief' gebruiken, juist bezwaar hebben tegen de term 'Gouden Eeuw'. Maar voordat ik op die kwesties nader inga, wil ik dit boek eerst plaatsen in het oeuvre van de schrijfster zelf, opdat de betekenis van dit boek duidelijker wordt.

In 1989 verdedigde Marjolein 't Hart aan de Universiteit Leiden haar proefschrift, getiteld *In Quest for Funds. Warfare and State Formation in the Netherlands, 1620-1650*. Om allerlei redenen was dit een opmerkelijk proefschrift. Allereerst betrof het onderwerp de zeventiende eeuw, terwijl de promotor Wim Blockmans een mediëvist was. De tweede promotor was de ook toen al fameuze Amerikaanse historisch socioloog Charles Tilly. Diens aanwezigheid was in de

¹ Marjolein 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid. Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2022).

ogen van sommige Leidse historici suspect, zo bleek tijdens de nogal agressieve ondervraging (ik was erbij aanwezig). Maar voor 't Hart zelf was hij wezenlijk. Zij was zelf opgeleid als socioloog én historicus en had zich eigener beweging bij Tilly gemeld, die haar weer had geattendeerd op Blockmans, nog werkzaam bij de Rotterdamse sociologen toen 't Hart aan haar proefschrift begon. Beide promotoren waren betrokken bij de ontwikkeling van een thema dat op dat moment nog in de kinderschoenen stond: staatsvorming. Het woord staat prominent in de titel van 't Harts dissertatie en komt ook voor in verschillende andere publicaties van haar hand. Het thema zou vooral historici van de late Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd nog jarenlang bezighouden.

Tilly had dit onderwerp in 1975 geagendeerd met een door hem geredigeerde bundel: *The Formation of National States in Western Europe*.² Dit boek zette de toon van het debat in drie opzichten. Ten eerste legde Tilly zelf veel nadruk op de rol van oorlogvoering in het staatsvormingsproces. De moderne staat, zo betoogde hij, was niet het resultaat van voortschrijdend inzicht in de binnenlandse politiek, maar van gewelddadige internationale confrontaties. Later zou hij daaraan revoluties toevoegen als een tweede, binnenlands element. Daarmee vroeg het boek, een tweede gezichtsbepalende factor, uitdrukkelijk aandacht voor de financiële kanten van staatsvorming, in de vorm van belastingen en leningen, die nodig waren om die kostbare oorlogen mogelijk te maken. Hierop zullen twee andere bijdragen aan dit dossier verder ingaan. Ten derde attendeerde de Noorse politicoloog Stein Rokkan in zijn bijdrage op de opmerkelijke variaties in partijvorming in Europa en daarmee op varianten in historische staatsvorming. Deze drie elementen zouden een stempel drukken op latere publicaties over het onderwerp, inclusief de dissertatie van Marjolein 't Hart.

Met die dissertatie bewerkstelligde zij een dubbele paradigma-wisseling in de historiografie van de Nederlandse Opstand en de Gouden Eeuw. Vanouds was het beeld van de Republiek georganiseerd rondom de gedachte van Nederland als de Grote Uitzondering. Nederland werd rijk terwijl andere landen met armoede kampten, het was een republiek terwijl elders de monarchie toonaangevend was, en de Republiek was vreedzaam – oorlog ging immers in tegen de belangen van de handel die in de Republiek de politiek bepaalde – waar de vorsten oorlogszuchtig waren. Maar – en hier was de uitzondering misschien wel nadelig – terwijl die andere landen hun politieke structuren moderniseerden

2 Charles Tilly (red.), *The formation of national states in Western Europe* (Princeton 1975).

door meer eenheid en uniformiteit aan te brengen, bleef de Republiek steken in de feodale chaos van federalisme, last en ruggenspraak.

In haar dissertatie maakte 't Hart korte metten met dit beeld. Zij presenteerde de Republiek als een zeer succesvolle militaire grootmacht, die het zowel ter land als ter zee kon opnemen tegen andere grootmachten. Niks land van alleen kooplieden en dominees, de soldaten vormden een onlosmakelijk onderdeel van het verhaal van de Gouden Eeuw. Dit succes was te danken aan een geraffineerd belastingstelsel en het enorme krediet van vooral de Staten van Holland op de kapitaalmarkt. De Nederlandse staat was niet zwak als gevolg van het federalisme, maar integendeel sterk door die gefragmenteerde staatsinrichting. Terwijl de staat in andere landen overhoop lag met zijn eigen burgers, inclusief regionale en lokale elites, hadden die elites in de Republiek juist de touwtjes stevig in handen en precies die belangenverstrengeling zorgde voor draagvlak voor een hoge belastingdruk en vertrouwen in de staatsfinanciën bij de geldschieters die inschreven op staatsleningen.

De dissertatie, die in manuscript werd voorgelegd aan de promotiecommissie, verscheen pas vier jaar later in druk.³ Maar intussen had die zijn uitwerking niet gemist. In 1990 publiceerde Tilly wat misschien wel het meest invloedrijke boek uit de hele staatsvormingsliteratuur zou worden: *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*.⁴ In dat boek beschreef hij twee trajecten naar de moderne staat. De ene was het bekende verhaal: door centralisatie van politieke instellingen waren vorsten erin geslaagd om de macht van het politieke centrum te vergroten ten koste van lokale en regionale machthebbers en al doende hadden die vorsten ook meer uniformiteit geschapen in het bestuur. Dit verhaal, waarin dwang (*coercion*) de hoofdrol speelde, was volgens Tilly niet de standaard, maar betrof de grote, overwegend agrarische staten, zoals Rusland, Polen en Pruisen. Daarnaast was er een tweede variant, die terug te vinden was in Italië, delen van Duitsland en de Lage Landen, gebieden die een hoge verstedelijkingsgraad paarden aan staatkundige verbrokkeling. Lokale en regionale elites domineerden hier de staatsinstellingen en waren bij machte om hun onafhankelijkheid te bewaren dankzij hun rijkdom en toegang tot de kapitaalmarkt (*capital*), waarmee zij hun militaire

3 Marjolein C. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch Revolt* (Manchester 1993).

4 Charles Tilly, *Coercion, capital and European states, AD 990-1990* (Oxford 1990).

uitgaven bekostigden.⁵ De Republiek was in deze variant het sterkste voorbeeld en voor de uitwerking daarvan leunde Tilly zwaar op het werk van 't Hart, dat zo dus nog voor publicatie een ereplaats kreeg in het internationale debat.

Aan dat debat heeft Marjolein 't Hart sindsdien omstandig bijgedragen.⁶ Aanvankelijk richtte zij zich daarbij vooral op de financiële dimensie, maar geleidelijk verschoof haar aandacht naar de militaire. In 2001 lanceerde zij een door NWO gefinancierd project 'Oorlog en samenleving in de Gouden Eeuw'. Dat project leverde een hele serie spannende boeken op. Een dissertatie van Erik Swart over de professionalisering van het Staatse leger in de eerste fase van de Opstand, waarin in het voorbijgaan Willem van Oranje werd geprezen als grondlegger van dat leger; het proefschrift van Peter De Cauwer over het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629; en dat van Griet Vermeesch over de interacties tussen soldaten en burgers in Gorinchem en Doesburg. Mooie bijvangst, want niet door NWO betaald, was het werk van buitenpromovendus Leo Adriaenssen over de oorlog in de Meijerij van Den Bosch, waarin dezelfde Willem van Oranje werd aangeklaagd voor oorlogsmisdaden. Post-doc Olaf van Nimwegen schreef een prachtig overzichtsboek over het Staatse leger in de eeuw na 1588. En ten slotte schreef Marjolein 't Hart zelf een boek over de economische gevolgen van de oorlog. Dat boek, in 2014 gepubliceerd in het Engels, betoogde dat terwijl andere landen in de zeventiende eeuw economische schade ondervonden van de oorlogen waarin ze verwickeld waren, de Republiek er juist in slaagde om de oorlog ook economisch te laten renderen.⁷

5 Zie over de 'Tilly-these' dat staatsvorming primair werd aangejaagd door oorlogvoering ook Lars Bo Kaspersen en Jeppe Strandsbjerg (red.), *Does war make states? Investigations of Charles Tilly's historical sociology* (Cambridge 2017).

6 Zie ook P. Brandon, C.A. Romein en A.F. Heerma van Voss, 'Introduction', in: Pepijn Brandon, Lex Heerma van Voss en Annemiek Romein (red.), *The early modern state, Drivers, beneficiaries and discontents – Essays in honour of prof. dr Marjolein 't Hart* (Abingdon 2022) 1-14.

7 Erik Swart, *Krijgsvolk. Militaire professionalisering en het ontstaan van het Staatse leger, 1568-1590* (Amsterdam 2006); Peter De Cauwer, *Tranen van bloed. Het beleg van 's-Hertogenbosch en de oorlog in de Nederlanden, 1629* (Amsterdam 2008); Griet Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming. De grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam 2006); Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de Meijerij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007); Olaf van Nimwegen, *'Deser landen krijchsvolck'. Het Staatse leger en de militaire revoluties, 1588-1688* (Amsterdam 2006); Marjolein 't Hart, *The Dutch wars of independence. Warfare and commerce in The Netherlands, 1570-1680* (Londen 2014). De schatplichtigheid aan het werk van promovendi en de post-doc wordt uitdrukkelijk in de voetnoten vermeld.

Illustratie 1 Titelpagina van Pieter Bor, *Nederlantsche Oorloghen, Beroerten ende Borgerlijke Onenicheyden* uit 1621. De titel laat niets aan de verbeelding over, de zeventiende eeuw was een periode van strijd. (bron: Rijksmuseum Amsterdam <https://id.rijksmuseum.nl/200465798>)

Dit laatste boek vormde de basis voor het werk dat hier besproken wordt. Een vergelijking van de inhoudsopgaves van beide boeken laat dat meteen zien. Maar waar het boek uit 2014 de nadruk legde op de economische kant, is het accent nu verschoven naar het sociale verhaal. De ‘commerce’ uit de eerdere Engelse titel is vervangen door ‘inclusief’ in de nieuwe Nederlandse titel. Staatsvorming speelt in deze boeken geen hoofdrol meer, maar met een hoofdstuk over openbare financiën en een prominente rol voor het leger en de vloot en heel veel oorlogsgeweld is staatsvorming als thema toch eenvoudig terug te vinden in de tekst.

Een verschil tussen de titels uit 2014 en 2022 zit in het gebruik van de woorden ‘Gouden Eeuw’. In september 2019 besloot het Amsterdam Museum om die term in de ban te doen en dat voorbeeld heeft navolging gevonden. Een bundel die in 2018 in het Engels over de ‘Dutch Golden Age’ heette te gaan, voer in vertaling in 2021 onder de neutrale vlag van ‘zeventiende eeuw’.⁸ Het Amsterdams Centrum voor de Gouden Eeuw veranderde die naam in Amsterdam Centre for the Study of Early Modernity en de door dit Centrum uitgegeven boekenreeks bij Amsterdam University Press kreeg een vergelijkbare *make-over*.⁹ Niet iedereen is overstag gegaan, maar je zou wel kunnen zeggen dat ‘t Hart met haar keuze voor de titel tegen de stroom in roeit.¹⁰

Daar heb ik zelf overigens geen moeite mee.¹¹ En ‘t Hart geeft zich wel rekenschap van de discussie, door ‘Gouden Eeuw’ een beperkte definitie te geven: ‘Ik gebruik de term Gouden Eeuw wel, maar dan in de economische betekenis. Het economisch wonder vond wel degelijk plaats en maakte Nederland in deze tijd tot het land met het hoogste inkomen per hoofd van de bevolking in de wereld’ (p. 10). In het boek wordt duidelijk dat die term echter vooral betrekking heeft op de zeegewesten en in het bijzonder op Holland, en dan nog weer in het bijzonder Holland ten zuiden van de lijn Haarlem-Amsterdam. Dat is op zichzelf niet opmerkelijk, want veel andere auteurs hebben al

8 Helmer J. Helmers en Geert H. Janssen (red.), *The Cambridge companion to the Dutch Golden Age* (Cambridge 2018); Helmer Helmers, Geert Janssen en Judith Noorman (red.), *De zeventiende eeuw* (Leiden 2021).

9 Zie <https://www.aup.nl/en/series/studies-in-early-modernity-in-the-Netherlands>, geraadpleegd op 9 december 2023.

10 Lees voor dit debat Helmer J. Helmers, Geert H. Janssen en Judith F.J. Noorman, ‘Inleiding’, in: Helmers, Janssen en Noorman, *De zeventiende eeuw*, 29-45, en: Maarten Prak, ‘Nederlands Gouden Eeuw en de nationale identiteit’, *Filosofie & Praktijk* 41:3 (2020) 6-18.

11 Zie Maarten Prak, *Nederlands Gouden Eeuw. Vrijheid en geldingsdrang* (Amsterdam 2020) 10-11.

opgemerkt dat de Republiek een land van ‘twee snelheden’ was en dat de landgewesten veel minder profiteerden van dit ‘economisch wonder’.

Aan deze observatie verbindt 't Hart echter een consequentie die je niet zo vaak ziet en die het *unique selling point* van dit boek vormt, namelijk systematische aandacht voor de regio's en hun bewoners die buiten het welvarende Westen lagen. Dat is de ‘inclusieve’ dimensie van de titel. Het gaat dan om boeren van wie het land onder water werd gezet in het kader van de oorlogvoering, de dorpen die door soldaten in brand werden gestoken of afgeperst om dat te voorkomen, vrouwen die werden verkracht door soldaten en meer algemeen de gebieden die, zoals gezegd, niet konden profiteren van de voorspoed, die zich vooral in de zeegewesten concentreerde.

Maar zij gaat nog een stapje verder dan dat, want in de conclusie stelt de auteur: ‘De buitengewone groeipercentages in Holland kwamen grotendeels tot stand dankzij een economische krimp in de andere gewesten’ (p. 186). Daarmee opent zij een heel nieuw hoofdstuk in de discussie, waarin economische groei een *zero-sum game* is, en de Republiek een economie van communicerende vaten had. In de rest van deze bijdrage wil ik bezien of de gegevens die wij hebben deze krachtige stelling wel ondersteunen.

Die gegevens zijn onvermijdelijk fragmentarisch, maar ze bieden toch wel aanwijzingen voor de verhoudingen tussen de regio's. Economisch historici gebruiken als benadering voor economische ontwikkeling in het pre-statistisch tijdperk vaak gegevens over verstedelijking. Urbanisatie veronderstelt niet alleen bevolkingscijfers van de steden zelf, maar ook van de regio of het land waarin die steden lagen. Die laatste gegevens hebben we niet, maar dankzij speurwerk van Piet Lourens en Jan Lucassen zijn er wel gegevens over afzonderlijke steden. Die geven het volgende beeld.

In deze periode, waarin de bevolking van de Hollandse steden meer dan verdubbelde, waren er inderdaad heel wat steden die te kampen hadden met achteruitgang van hun bevolking, in de meeste gevallen dankzij aanhoudend oorlogsgeweld. In het geval van Deventer is dat bij voorbeeld omstandig gedocumenteerd.¹² Toch is er geen sprake van uniforme achteruitgang. Helemaal niet in de andere zeegewesten (Groningen, Friesland, Zeeland), maar ook niet in de landgewesten. De verliezen van Kampen en Deventer worden gecompenseerd door aanwas in Zwolle, in de Utrechtse steden is de groei veel geringer dan

¹² Paul Holthuis, *Frontierstad bij het scheiden van de markt. Deventer militair, demografisch, economisch, 1578-1648* (Houten 1993).

Tabel 1 Bevolking van middelgrote en grote steden in de Republiek buiten Holland, 1560 en 1670

	1560	1670
Groningen	16.600	20.000
Leeuwarden	6.600	15.500
Harlingen	2.600	8.800
Sneek	3.000	4.300
Deventer	7.700	6.700
Kampen	6.600	5.900
Zwolle	6.500	10.900
Utrecht	27.500	30.000
Amersfoort	5.500	9.000
Wijk bij Duurstede	1.500	1.600
Middelburg	7.000	27.000
Vlissingen	4.000	6.000
Zierikzee	4.500	10.500
's-Hertogenbosch	17.500	10.000
Bergen-op-Zoom	5.700	4.700
Breda	5.700	8.000
Maastricht	13.500	18.000

Bron: Piet Lourens en Jan Lucassen, *Inwoneraantallen van Nederlandse steden ca. 1300-1800* (Amsterdam 1997).

in Holland maar van achteruitgang valt niets te zien, het grote verlies van Den Bosch en Bergen-op-Zoom wordt in het zuiden grotendeels goedgemaakt in Breda en Maastricht. Afgaande op deze cijfers kunnen we moeilijk stellen dat de groei in Holland ten koste van andere regio's is gegaan, of dat die andere regio's economisch gekrompen zijn.¹³

Dit is ook niet het verhaal van de bekende Wageningse regionale studies, waar die zich richtten op de landgewesten. In zijn dissertatie uit 1957, *Samenleving onder spanning*, constateerde Bernard Slicher van Bath dat de bevolking van het Twentse platteland tussen 1601 en 1675

¹³ Zie ook de schattingen van Richard Paping: 'General Dutch population development 1400-1850. Cities and countryside', paper presented at 1st ESHD conference, Alghero, Italy (2014) 27-28 (Appendix C, countryside), beschikbaar op <https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/15865622/articlesardinie21sep2014.pdf>, geraadpleegd 13 december 2022. Daaruit blijkt dat de plattelandsbevolking van de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Staats-Brabant en Limburg overal groeide gedurende de zeventiende eeuw, en ook als we 1550 als beginpunt nemen.

Illustratie 2 Zwolle was een van de steden in Oost-Nederland die in de zeventiende eeuw sterk groeide.

Hanengevecht in de Sassenstraat in Zwolle, door Gesina ter Borch, 1655. (bron: Rijksmuseum Amsterdam <https://id.rijksmuseum.nl/200471362>)

was gegroeid van 1.922 naar 2.639 huishoudens, een toename van ruim een derde. In Salland was de toename nog sterker, namelijk van 2.242 naar 3.497, dat wil zeggen ruim 50 procent. Desondanks zag Slicher ook het contrast met Holland: Overijssel was in vergelijking daarmee een arme provincie en de sociale en economische ontwikkelingen daar 'een pijnlijker proces'. Hij zag de bevolkingsgroei daarom niet als een uiting van voorspoed, maar als een teken van overbevolking.¹⁴ Maar zoals eerst Slicher zelf en later Cor Trompetter hebben laten zien, ontwikkelde zich daaruit in het laatste kwart van de zeventiende eeuw de Twentse proto-industrie die het gebied in de negentiende eeuw een van de belangrijkste industriële zones in Nederland zou maken. Deze proto-industrie leidde al snel tot een sterke aanwas van de bevolking in de regio.¹⁵ Zoals Henk Roessingh aantoonde, verscheen in de eerste helft van de zeventiende eeuw tabaksteelt op de Veluwe. In het midden van de eeuw verbreidde die zich eerst naar de Gelderse Vallei en de Betuwe,

¹⁴ B.H. Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland in Overijssel* (Assen 1957) 38, 49, 730- (citaat 730).

¹⁵ *Ibid.*, 203-210; Cor Trompetter, *Agriculture. Proto-industry and mennonite entrepreneurship. A history of the textile industries in Twente 1600-1815* (Amsterdam 1997) 44-45.

daarna ook naar het Land van Maas en Waal, het Rijk van Nijmegen, het Kwartier van Zutphen en de Liemers rondom Zevenaar; kortom over grote delen van de landgewesten. Deze teelt werd aangemoedigd door Hollandse kooplieden; veel van deze 'inlandse tabak' werd in Amsterdam verwerkt.¹⁶ In Drenthe vond Jan Bieleman een groei van de bevolking van c. 22.000 in 1630 naar c. 29.000 in 1692, dus een toename met zo'n 30 procent. Drenthe bleef in deze periode dunbevolkt en de landbouw extensief. Maar de bevolkingsgroei was mede te danken aan de export van paarden en van jonge runderen naar de steden in West-Nederland. Bieleman concludeert dan ook: 'de Drentse landbouw tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw vertoonde veel trekken van een expanderende economie'.¹⁷

Deze resultaten overziend maakte Bieleman precies hierom bezwaar tegen de tweedeling die Jan de Vries had aangebracht tussen de marktgerichte en innovatieve *farmers* van West-Nederland en de overwegend voor eigen consumptie producerende *peasants* in Oost-Nederland. Bieleman betoogde dat intussen was aangetoond dat die keuterboertjes ook marktgericht waren en aangehaakt bij de economische ontwikkeling in Holland. Met andere woorden, de groei van Holland had eerder een positieve dan een negatieve uitstraling naar de agrarische economie van de landgewesten.¹⁸

Met de voorgaande gegevens over steden en platteland worden vanzelfsprekend niet het leed en de schade, die vooral in de landgewesten werden aangericht als gevolg van de oorlogen, weggepoetst of gerechtvaardigd. In hun standaardwerk over de economie van de Republiek, presenteerden De Vries en Van der Woude schattingen van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Holland, de overige zeegewesten en de landgewesten in 1742, gedifferentieerd naar stad en platteland. Omdat de landgewesten relatief weinig verstedelijkt waren, bieden de gegevens voor het platteland wellicht het beste vergelijkingsmateriaal. Volgens die

16 H.K. Roessingh, *Inlandse tabak. Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17^e en 18^e eeuw in Nederland* (Wageningen 1976) 490-492.

17 Jan Bieleman, *Boeren op het Drentse zand 1600-1900. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw* (Wageningen 1987) 68 (tabel 2.4), 666-668 (citaat 668).

18 Jan Bieleman, 'Dutch agriculture in the Golden Age, 1570-1660', in: Karel Davids en Leo Noordegraaf (red.), *The Dutch economy in the Golden Age. Nine essays* (Amsterdam 1993) 159-183; zie ook Jan Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008) 96-128; en veel breder Jan de Vries, 'Economic growth before and after the Industrial Revolution. A modest proposal', in: Maarten Prak (red.), *Early modern capitalism. Economic and social change in Europe, 1400-1800* (Londen 2000) 177-194.

schattingen bedroeg dit inkomen per hoofd op het Hollandse platteland 140 gulden, in Zeeland, Groningen, Friesland en Utrecht 124 gulden en in Overijssel, Gelderland, Staats-Brabant en Limburg 75 gulden.¹⁹ De lasten en lusten van de Gouden Eeuw waren dus ongelijk verdeeld en het is een nuttige correctie op het bestaande beeld dat Marjolein 't Hart daarop in dit boek zo sterk de aandacht vestigt. Maar zoals zo vaak met correcties dreigt ook deze in het andere uiterste te vervallen. En dat lijkt mij om twee redenen verkeerd. Historisch gezien, omdat de feiten niet uitsluitend in een negatieve richting lijken te wijzen. Maar vanuit de actualiteit gezien ook vanwege de economische veerkracht die de getroffen landgewesten vertoonden. In het verlengde van dit boek zou het de moeite waard zijn om meer inzicht te krijgen in het hoe en waarom daarvan.

Over de auteur

Maarten Prak was tot zijn pensionering in 2021 hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij schreef een overzichtsboek over Nederland in de zeventiende eeuw waarvan de derde herziene druk verscheen als *Nederlands Gouden Eeuw. Vrijheid en geldingsdrang* (Amsterdam 2020).

E-mail: m.prak@uu.nl

¹⁹ Jan de Vries en Ad van der Woude, *The first modern economy. Success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge 1997) 702 (tabel 13.1).

